

DE LES PRIMERES FONTS, ESPIRALLS I POUS A VILAFRANCA

ANTONI MASSANELL I ESCLASSANS

Aquest breu treball dóna a conèixer unes dades sobre les dues primeres fonts públiques de què va disposar Vilafranca, com també els noms amb què eren coneguts els seus dos espiralls. A més, es fa esment d'alguns dels pous que hi havia entre els segles XIV i XVII.

DE LES PRIMERES FONTS, ESPIRALLS I POUS A VILAFRANCA

FONTS

A principis del segle XV, davant el fet que l'aigua encara no arribava a la nostra vila a causa de la negligència dels jurats i a l'oposició d'alguns veïns que havien motivat l'atur de les obres, el rei Martí, en data 20 de desembre el 1403, hagué de reconvenir-los severament i els amenaçà amb la tramesa d'una persona que els obligaria a continuar les obres i a finalitzar-les en cas que ells no ho fessin tot seguit.⁽¹⁾

Ignorem com va acabar la qüestió, si, efectivament, les obres van ser continuades o bé van restar encara llargs anys aturades. Anés com anés, el que sí que sabem és que l'any 1437 el Procurador de la Comunitat de Preveres de Santa Maria ens dóna compte d'unes despeses que, en part (la resta va saldar-la l'any després), fa efectives al mestre de cases Francesc Tomàs, àlies Gavarosa, de 16 lliures i 10 sous «per rehó del rech de la aygua que mate (sic) de Calandrax» i 11 lliures més al mateix individu «per lo rech de Sent Valantí e a la obre de les foradades». Sembla que ens cal creure, tenint en compte d'on venia aquesta aigua, que aquestes obres tenen a veure amb l'aigua amb què era assortida la vila i per tant amb la seva primitiva font. El perquè aquestes obres les paga la Comunitat de Preveres de Santa Maria, se'ns fa difícil d'esbrinar-ho.

Deu anys després, el 1447, amb motiu d'una forta baralla entre la Universitat i la clerecia vilafranquines,⁽²⁾ en la qual els regidors van fer tancar els portals de la muralla de la vila i posar guàrdies en els dos únics que van restar oberts, a fi que els preveres no poguessin sortir-hi i procurar-se aigua per beure, ens dona a entendre que la font de la vila ja devia existir. A més, se'ns diu que les «aygües dins la vila» eren «males e salades». No cal dir que es fa referència a les aigües dels pous.

De fet, la primera dada concreta que podem aportar sobre la font de la vila és de l'any 1473. Veiem que, en fer menció d'on radicava una propietat, se'ns diu que estava a «extramuros dicte ville in loco vocato la Font». Font que, a principis del segle XVI, ja va donar nom a un carrer extramurs conegut, al segle XV, amb la denominació de carrer de la Creu d'en Not (o de n'Ot) i, a principis del XVI, «carrer de la Font àlias de la Creu den Not, fora els murs». Serà, però, una denominació de curta durada (referències entre 1504 i 1528).

La que sí, però, arrelarà serà la de «Portal de la Font» (1526 fins al segle XIX) que passarà a substituir l'originària de «Portal del Sant Esperit» (1378) i, més endavant, també la del carrer d'igual nom per «carrer del Portal de la Font» (1580) i «carrer de la Font» (1600 fins als nostres dies).

Més tard, també donarà nom al raval, del qual ja es fa menció en documents del 1744 i que, el 1888, era molt més extens que no el tram actual, que sols s'estén entre el carrer dels Ferrers i el de la Font ja que, a més, comprenia els actuals carrers dels Banys, de Pines i del Cid.

En aquesta font, a la primera meitat del segle XVI, s'hi fan algunes reformes o arranjaments si ens basem en el que ens diu el *Llibre Verd* en uns textos escrits, o copiats, l'any 1604.⁽³⁾ Així, el 1519, els jurats vilafranquins «reedificaren o feren venir la aygua de la Font fent hi moltes rases cubertes». I el 1539, els jurats d'aleshores «feren entrar laigua en la vila a tota perfectió».

Pel que es veu, a fi de dur a cap aquesta entrada d'aigües, alguns veïns havien recorregut a la Comunitat de Preveres de Santa Maria perquè els deixés un total de tres-centes lliures, cent de les quals van ser retornades a principis de l'any 1540 tal com consta al llibre *Posades i Eixidas del Arxiu*: «Dit dia y any (21 de febrer de 1540)... foren posades en la dita caixa cent lliures... de aquell censal de tres sentes lliures de

preu y quinse de pensió... dita venerable comunitat ha prestades a certs particulars de la pnt. vila ops de la fàbrica de la Font. Fonch los fermada àpocha y deffinisió de dites cent lliures a XVIII de jener del any MDXXXX».

Sembla que aquest fer entrar l'aigua a la vila hem d'interpretar-ho en el sentit que l'aigua arribava no al seu interior sinó molt pròxima a la muralla a l'indret on hi havia el Portal de la Font, ja que en textos posteriors se situa en aquest lloc «la caseta de la Font» (1541),⁽⁴⁾ anomenada també «caseta de les aixetes de la Font» (1561).⁽⁵⁾ D'aquestes aixetes, ja en tenim notícia del 1547: «per la casa té davant casa sua (al Portal del Font) al cantó davant hon ragen las axetas de la Font».⁽⁵⁾

A més, sabem de l'existència de «les piques de la Font» (1547),⁽⁶⁾ davant l'adoberia d'en Tàrrega, i de «lo abeurador de la Font» (1570).⁽⁷⁾ Ja, d'un parell de segles després, sabem que en aquest mateix indret hi havia el «rentador comú de la vila» (1755).⁽⁸⁾

A fi de fer front a les despeses que ocasionava la construcció de la font, de la «fàbrica de la font», tal com en fan esment els documents de l'època, la Universitat vilafranquina va crear un impòsit sobre les carns que es tallaven a la vila, i que eren de les espècies que detallem: moltó, ovella, porc, bou, cabró o crestat, anyell i cabrit. Aquest impòsit era de dos diners per cada lliura de carn tallada.

Des de quan arrenca aquesta taxa ho ignorem. Sabem que el 1554 un impòsit d'iguals característiques ja estava vigent a la vila, si bé no se'ns diu per a quin fi fou creat. Si ens basem, però, en uns albarans de 1555, els fulls solts dels quals es troben dins el *Llibre del impòsit del any MDLIII* i que corresponen als pagaments efectuats pels Jurats de la vila, ens adonem que encara que alguna d'aquestes fan referència a despeses motivades per treballs fets a la font, altres ho són també per materials que s'han adquirit per les obres que s'han d'efectuar a la sala del consell de la Casa de la Vila, igualment per altres motius de menor importància.

De fet, que se'ns doni notícia d'aquest impòsit amb destí exclusiu per a la fàbrica de la font, no podem aportar-ne dades anteriors al 1568. I continuem trobant-ne fins al 1577, si bé, en aquest entremig, només dels anys 1574 i 1575.

Pel que podem deduir, el Consell de la Universitat nomenava, cada

any, un recaptador per a tal fi. Així, en els exercicis de 1574, 1575 i 1577, van ser-ho, respectivament, Bernat Uguet, argenter, Gaspar Soler, calceter, i Joan Bellvey, paraire. A fi de justificar-ho deixem constància del text de 1574: «A V de janer de dit any MDLIIII en poder de m^o Francesch Bartomeu, notari, féu la obligació m^o Barnat Uguet, arganter, recaptador novament alegit per lo consell de la Universitat per rebre lo impòsit està imposat sobre la fàbrica de la Font, és de dos dinés per lliura de las carns se tallan en dita vila, y lo dit Uguet a de posar ditas cantitats en un armari en la iglésia segons largament consta en lo libra de consell de dita vila a II de janer de dit any».⁽⁹⁾

Hem parlat fa uns moments d'unes despeses ocasionades per treballs fets a la font l'any 1555. Aquestes van ascendir a la quantitat de 5 lliures, 1 sou i 9 diners, i van ser diverses les persones que van prendre-hi part, com també els materials emprats. Vegeu-ne el detall: A mestre Arnau, mestre de cases (era oriünd del regne de França) per la pica que ell i el seu mosso han fet a la font

«que s.ere tapada l.aygua»	2 ll. 13 s.
En Torres per obrir la canonada	7 s.
A n'Antoni Boex (?) per tirar calç	7 s.
En Bartomeu Galard per tirar arena	5 s.
En Sala i en Pahó per fer-hi de manobres	6 s.
En Baltasar Ribó per l'oli que ha servit per dita obra ..	10 s. 11 d.
En Palou per teia i estopa	4 s. 4 d.
Per 6 q ^o (quintars?) de calç	4 s.
En camps i a un altre home	4 s. 6 d.

A més, va haver-hi una altra despesa, aquesta de 4 sous, a un tal Mateu, teixidor, «per aportar ab lo carro una piqua a la font com (?) la adobaven». D'uns anys abans (1547) ja hem fet menció de l'existència d'unes piques en aquesta font.

No va ser fins al 1582 que la nostra vila va disposar d'una nova font, aquesta sí, dintre la muralla. Van ser els jurats d'aquell any que «feren la font dita de Sant Joan ab canonades de pi la qual ha resexit molt bé y fa molt gran adjutori als poblats per estar ab tanta comoditat dels tots y és en molta honra de la vila».⁽¹⁰⁾

La descripció d'aquestes dues fonts de la vila la trobem en un document que es guarda a l'Arxiu General de Simancas fet a 10 de juliol de 1787.⁽¹¹⁾ És la següent: «Sobre la Fuente de la Villa, y su agua

encañada que descende del término del lugar de las Cabañas. Que en el término del Lugar de las Cabañas y a una hora de distancia a corta diferencia de esta Villa e inmediato del arroyo de Mayans o Mañans hay otro manantial de agua dulce, que subterráneo viene encañado a una Arca de agua que existe extra muros de esta Villa pegado a la pared del huerto de la Casa Hospedería de P.P. de Nra. S^a de Montserrat frente de uno de los Portales de la Muralla de esta Villa, nombrado de la Fuente; de la cual Arca salen tres Caños con sus llaves o tornos de metal, mediante los cuales se abastecen de agua los Vecinos del Arrabal que allí existe como y los inmediatos de dentro de la Villa; y mediante un pilón se abastecen de agua las Cavallerías, cuyos desperdicios se recogen en una grande Balsa fabricada de cal y canto y bien acondicionada y sirve para lavadero público; existe el dicho Arrabal a unos cien pasos de distancia de dicha Arca, y continuando el conducto principal con el resto de la agua de la Arca, se introduce dentro de la Villa, abasteciendo al paso a los Conventos Calzados de Padres Trinitarios y de Monjas Carmelitas, que existen en la Calle nombrada de la Fuente, y continuando el conducto de la agua, va a parar esta a otra Arca, que al extremo de dicha Calle a mano izquierda de esta existen la esquina de la Pared de junto a la Iglesia titulada de Sn. Juan; de la cual Arca salen otros dos caños como los antecedentes de agua para el abasto de los Vecinos y siguiendo dicho conducto principal, termina dentro de la misma Villa en la pared de la Muralla y Calle nombrada de Torra Grosa, y mediante un Caño que sin llave existe en la misma muralla a siete u ocho palmos de tierra se abastecen de agua los Vecinos inmediatos, cayendo el resto de ella en un pilón que sirve para las Cavallerías, cuyos sobrantes, atravesando la Muralla, salen extramuros a una zanja que muy capae (?), subterránea, y de bóveda cubierta se halla en la Plaza nombrada de la Rambla...».

Tot i disposar la nostra vila d'aquestes dues fonts, la primera de les quals, per distingir-la de la de Sant Joan, serà denominada «Font de fora» (1613), és ben sabut que l'aigua sempre havia estat, fins no fa gaires anys, ben escassa a la nostra vila. I una prova d'això la trobem al llibre *Entradas y eixidas de la caixa comuna* de la Comunitat de Preveres de Santa Maria que, en data 23 de desembre de 1751, surten de «dita Caixa la quantitat de una lliura, dos sous, dich 1 ll. 2 s., que se han entregat als Escolans per lo treball de anar a cercar aigua a la font de Melió per no rejar las fonts de la vila, y se.ls ha donat sis diners per cada

vegada hi han anat inseguint la Junta tinguda die 16 de 7bre. del present any».

Tenint en compte que sis diners equivalien a mig sou i que la quantitat total cobrada pels escolans ascendia a vint-i-dos sous, representen quaranta-quatre els viatges fets per aquests a la font de Melior a un quilòmetre i mig aproximadament de l'església parroquial.

La descripció d'aquesta font de Melior, també la trobem al document esmentat de 1787 que es guarda a l'Arxiu General de Simancas. Diu així: «Que en el término de esta Villa y a distancia de ella de un quarto de legua hay un tenue manantial de agua dulce con su Caño, nombrado la Fuente de Melió, que aunque buena para beber, y no ser posible subirla encañada hasta dentro de la Villa, solo sirve para beber los Labradores del Campo y demás pasajeros, y de lavadero para el público, y sus sobrantes para el riego de huertas que hay por debajo de ella.»

ESPIRALLS

Si ens basem en un plànol de Vilafranca, una mica fet malbé per l'incendi que va sofrir l'Arxiu Municipal l'any 1874, on hi ha traçades les conduccions d'aigua i que ha d'ésser anterior al 1865 ja que no hi consta ni la línia del ferrocarril ni la seva estació, veiem que eren dos, aleshores, els espiralls que hi havia a la nostra vila, l'anomenat d'en Canasta, que s'especifica que era el «depòsit general repartidor», el més proper a les edificacions de la vila, i el d'en Güell, situat poc abans d'arribar on llavors s'alçava la creu de la Pelegrina i un anomenat «Pilar de Rius».

Si tenim en compte que la torre de l'antic distribuïdor d'aigua de l'Espirall va ser construïda l'any 1863, segons data esculpida damunt el que havia estat el seu portal d'entrada i que actualment està reconstruït embellint l'espai verd que hi ha a un dels extrems del carrer de Montserrat, qui sap si hauríem d'arribar a la conclusió que plànol i torre són d'un mateix temps.

D'un d'ambdós espiralls, ja en tenim referències del 1579 i ens el situa prop de Santa Magdalena: «una altra (terra) prop la Magdalena devant lo Spiral de la Font que afronta ab lo camí qui va de Vilafranca a

la Granada i a Sant Sedor». ⁽¹²⁾ Deu ser el mateix espirall del qual trobem una dada al *Llibre Verd*, escrita l'any 1604, que en donar-nos la situació del desaparegut hospital anomenat de Sant Llätzer diu que «estava assentat en la quadra dita de Sancts y dels Masells junt al Spirall del Recompartiment de les Fonts prop de Santa Magdalena». ⁽¹³⁾

Quant a l'altre espirall, el més allunyat de Vilafranca, les primeres dades que en tenim les extraiem d'una partida del Llibre d'Òbits de Santa Maria (30 de juliol de 1662), en la qual se'ns dona notícia que el vicari de la parròquia de Santa Maria va sortir a rebre el cos d'un difunt, procedent de les forasteries, «ab creu alta al últim Spirall de la Font de la pnt. vila». Aquest espirall deu ser el mateix al qual en un text de 1755 es fa referència d'aquesta manera: «Las Oliveras den Targa, o lo Espirall de Mn. Tomi o la Palegrina». ⁽¹⁴⁾

La denominació «Mn. Tomi» deu provenir de M^o Pere Thomi o Thoumin, oriünd del lloc de Sinta, del regne de França, cirurgià de professió, amb residència a Vilafranca, que sapiguem, des de 1621, any en què va contraure-hi primer matrimoni. La seva mort va ser motivada per la pesta de 1651, i va tenir lloc els darrers dies de juliol o el primer d'agost.

POUS

Són diversos els pous que hem sabut que hi havia a Vilafranca i a les seves rodalies. N'anirem fent esment. Així el Pou o el Pouet, situat prop de Cap de Creus, davant del qual hi vivia un tal Ramon Caldes, paraire (1631). ⁽¹⁵⁾ El pou de Moranta, prop del portal d'en Coloma (1400), ⁽¹⁶⁾ portal situat a la sortida del primer tram de l'actual carrer de Sant Pau. El pou de Mn. Roig, darrera l'antiga casa de Montserrat (1657). ⁽¹⁷⁾ El pou d'en Pellicer (1408), ⁽¹⁸⁾ que no sabem si el topònim en qüestió pot fer referència a un tal Bernat Pellicer que, el 1324, era lloctinent del batlle de Vilafranca. Diem això perquè l'actual carrer de Puigmoltó havia estat anomenat, amb anterioritat, carrer de Bernat Pellicer, denominació de la qual trobem referències entre 1340 i 1429. El pou de Melior (1422). ⁽¹⁹⁾ El Pou Nou (1350), ⁽²⁰⁾ que va donar nom a un carrer extramurs i que cal situar cap a l'indret on hi havia el Convent de Santa Clara. El pou de na Pina (1531), que també ha donat nom a un carrer vilafranquí. Tothom sap prou bé on és aquest carrer perquè

existeix encara avui, si bé continuem ignorant l'indret concret on podia estar situat el pou.

Ara, però, hem pogut esbrinar que el pou en qüestió ja havia desaparegut a mitjan segle XVII i que es trobava en un pati de forma triangular, molt difícil d'intentar situar-lo pels canvis que ha sofert des d'aleshores aquell indret. Deixem constància del text que ens aporta aquesta referència, de data 28 de juliol de 1648: «tota aquella palisa y pati que abans atava circuit de tàpies y vuy stan enderrocadas per las fortiffications ha fetes la present universitat per impedir las invasions del enemich rey de Castella com apar ab una informatió rebuda en la Cort del Magnífich Balle de la present viia a XXII del mes de gener any de la nativitat del Sor. MDCXXXII la qual pallissa y pati antigament era pati dirruhit fet lo dit pati a triàngol y en aquell entigament stava construït un pou que se anomenava lo POU DE NA PINA situat y situada al trànsit de la Moralla qui va des del portal de la Verge Maria al del Sanct Spirit o de la Font... la qual pallisa y pati se atermena sol ixent ab lo trànsit de la Moralla qui va des del dit Portal de Ntra. Sra. al Portal del Sanct Spirit o de la Font, a mig jorn ab lo carrer anomenat del Pou de na Pina que entigament se anomenava lo carrer den Puyades part y part ab un carraró anomenat de la Argentaria vella qui va a la Moralla.»⁽²¹⁾

El que ens sorprèn és que a Vilafranca existís un altre pou amb el mateix nom que aquest, o sigui, Pou de na Pina, si bé per distingir-lo d'aquell també era conegut amb un altre nom. Així, en la referència que en trobem, se'l cita d'aquesta manera: «Pou de Na Pina o de Na Mascota devant lo portal den Farran»,⁽²²⁾ o sigui, a la sortida del primitiu carrer de Ferran. El que no sabem és si el pou que trobem indicat amb el nom de «Pouet de Farran» (1718),⁽²³⁾ cal identificar-lo amb el pou que acabem de citar o bé pot fer referència al lloc de Ferran de la parròquia de Sant Pere Molanta.

També sabem d'un pou anomenat de la Muralla (1522).⁽²⁴⁾

Per tractar-se d'un altre tipus de pou, cal que fem menció a part del pou del Glaç o de la Neu. Aquest va ser construït l'any 1610 fent ús de la pedra de la torre del Vall del Castell i estava adossat a la muralla entre els portals d'en Coloma i de la Granada,⁽²⁵⁾ o sigui, entre els carrers de Sant Pau i dels Ferrers, concretament al lloc on s'alça l'edifici núm. 12 del

carrer de la Beneficència, ja que, en bastir aquest bloc, per allà el 1967, es va haver de buidar el pati de terra sobreposada amb única entrada per la Muralla dels Vallets i, en fer-ho, va aparèixer una edificació de planta circular, que no era altra que la del Pou del Glaç.

NOTES

- (1) Pere Mas i Perera. *Vilafranca del Penedès*. Editorial Barcino. Barcelona, 1932. Pàgs. 20 i 21.
- (2) Antoni Massanell i Esclassans. «D'una baralla entre la Universitat i la clerecia vilafranesca». *Olerdulae* núm. 27, any X. Gener-març 1985. Pàgs. 12 a 14.
- (3) Foli 257 r.
- (4) A.C.P.V. Capbreu Rendes dels Aniversaris 1541. Foli 71 v.
- (5) A.C.P.V. Capbreu Llevador Aniversaris 1547. Finals de setembre.
- (6) A.C.P.V. Capbreu Llevador Aniversaris 1547. Finals de setembre.
- (7) A.C.P.V. Capbreu Llevador Rendes dels Aniversaris 1570. Setembre. Foli 37.
- (8) A.H.C.V., S.N. Capbreu de Santes Creus 1751-1756. Foli 51 r.
- (9) A.C.P.V. Llibre de Procurador 1574. Últimes pàgines.
- (10) *Llibre Verd*. Foli 257 r.
- (11) Gracia y Justicia, Lg. 336. Tret d'una fotocòpia de l'Arxiu Bibliogràfic Pere Regull.
- (12)
- (13) Foli 245.
- (14) A.H.C.V., S.N. Capbreu de Santes Creus 1751-1756. Foli 111 v.
- (15) A.C.P.V. Llibre de Canaler 1631.
- (16) A.H.C.V., S.N. Capbreu dels Aniversaris de l'Església de Vilafranca 1400. Foli 31 v.
- (17) A.H.C.V., S.J. Procés XVII-79-13. 19 de març de 1657.
- (18) A.C.P.V. Llibre del Manifest 1408. Foli 35 v.
- (19) A.H.C.V., S.N. Capbreu de Santes Creus 1422. Foli 30 v.
- (20) A.C.P.V. Pergamí núm. 11. Carpeta núm. 2.
- (21) A.C.P.V. Carpeta dels Masdovelles.
- (22) A.C.P.V. Beneplàcits. Memorials dels censos. Foli 18 v. Nota 31.
- (23) A.C.P.V. Llevador Censals 1718. Foli 17 v.
- (24) A.C.P.V. Capbreu 1522. Mes de maig.
- (25) *Llibre Verd*. Folis 303 r i 378 v.

ABREVIATURES

A.C.P.V.: Arxiu de la Comunitat de Preveres de Vilafranca.

A.H.C.V., S.N.: Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca, Secció Notarial.

A.H.C.V., S.J.: Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca, Secció Judicial.